

63

**Śląskie
Sprawozdania
Archeologiczne**

**Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii**

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY, UNIVERSITY OF WROCŁAW

ŚLĄSKIE SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE
63 (2021)

Editorial Board

Guest Editors

Justyna Baron, Przemysław Dulęba and Dagmara Łaciak

Editors

Tomasz Płonka and Andrzej Wiśniewski

Editorial Secretary

Paweł Duma

Technical Editor

Włodzimierz Bieroński

Cover Design

Yellow Point Publications

Proofreading

Justyna Baron, Przemysław Dulęba, Dagmara Łaciak and Magda Wojcieszak

Editorial Committee

Artur Błażejowski, Jan Michał Burdukiewicz, Krzysztof Jaworski, Pavel Kouřil, Petr Neruda, Borys Paszkiewicz, Jerzy Piekalski, Hans-Georg Stephan, Józef Szykowski

Publisher

Institute of Archaeology, University of Wrocław
Szewska 48, PL 50-139 Wrocław, Poland
ssa.redakcja@uwr.edu.pl
<http://ssa.archeo.uni.wroc.pl>

Volume financed by Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, University of Wrocław

Śląskie Sprawozdania Archeologiczne is indexing and abstracting in
EBSCO Publishing
ERIH PLUS (European Reference Index for Humanities and Social Science)

©Copyright by the Authors and Institute of Archaeology, University of Wrocław, 2021

ISBN 978-83-61416-03-6
ISSN 0520-9250

ŚLĄSKIE SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

63

CONTENTS

Conference proceedings presented at 3rd meeting „Early Iron Age in Central Europe” held in Wrocław on 4-6th July, 2019

Zoltán Czajlik

Aerial archaeological investigation of Hallstatt tumulus necropolises in Transdanubia and in adjacent areas. An overview 5

Grechko Denys

How far did the nomads go to the West around the middle of the 6th century BC? 15

Anja Hellmuth Kramberger

A brief remark on selected Iron Age pottery from the Gradina Monbrodo near the Cisterna bay in Istria 25

Paulina Kowalczyk-Matys

Early Iron Age lead artefacts from Lusatian culture sites 39

Bine Kramberger

A highway into our past. New data on the Early – and Late – Iron Age lowland settlement in the Maribor area (NE Slovenia) 47

Dragoş Măndescu

Daily bread for the afterlife or feeding the people? Pottery as status marker in an outstanding burial from Valea Stânii necropolis (Romania) 75

Doris Mischka, Katja Hagemann, Daria Abramov

Pots and pins from Early Iron Age burial mounds of Simmelsdorf-St. Helena, Germany 99

Franciska Zsófia Sörös

Some remarks on the type of wide open bracelets with double snakeheads 109

Iryna Shramko, Stanisław Zadnikov

The Bilsk fortified settlement and the Hallstatt world 123

Regular papers

Wojciech Bronowicki

Grodziszczce 7 – nowe dane na temat osadnictwa mezolitycznego strefy sudeckiej na Dolnym Śląsku 149

Agnieszka Przybył

Kilka uwag o długim ziemnym grobowcu kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska Muszkowice 18 173

KILKA UWAG O DŁUGIM ZIEMNYM GROBOWCU KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH ZE STANOWISKA MUSZKOWICE 18

Agnieszka Przybył

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, ul. Szewska 48, 50-139; e-mail: agnieszka.przybyl@uwr.edu.pl

Abstract: The excavations of the earthen long barrow No. 2, at the site Muszkowice 18, carried out at the beginning of the 2000s, was an extraordinary achievement, but it also was a great research challenge. Spectacular results of excavation research, presented by the Authors in the literature on the subject, provided answers to the basic questions concerning the implementation of the funeral rite of the Funnel Beaker culture communities in Lower Silesia. However, despite quite numerous publications relating to the successive stages of fieldwork, there were still many questions and doubts. They resulted from insufficient use of the potential of the excavation site.

Now, the results of the latest research allow us to clarify several important issues. First of all these are the issues of the presence of other such burial places in the Muszkowice forest, then the issues regarding the details of construction and methods of forming of the barrow, as well as the issues of 14C datings. We owe this new insight into Muszkowice monuments not only to the reliance on research and documentation methods traditionally assigned to archeology, but also to taking into account the more and more commonly used modern methods of non-invasive prospection (such as aerial laser scanning), as well as the use of scientific knowledge that goes beyond the scope of our discipline (in this case, the use of knowledge in soil science and micromorphology).

Keywords: Funnel Beaker culture, megalithic idea, long earthen barrows, radiocarbon dating, Sudeten Foreland

WSTĘP

Dzięki swej monumentalnej formie długie ziemne grobowce kultury pucharów lejkowatych należą do jednych z najbardziej spektakularnych zabytków archeologicznych na ziemiach Polski i od dawna przykuwają uwagę nie tylko archeologów. Ich odkrycie na terenie Dolnego Śląska, na Przedgórzu Sudeckim, w połowie lat 80. ub. stulecia, stanowiło niezwykle wydarzenie i odbiło się szerokim echem w środowisku badaczy neolitu (por. historia badań w lesie muszkowickim – Przybył 2014, 68). Już na początku XXI wieku na nowo odkrytym cmentarzysku, oznaczonym jako Muszkowice 18 (gm. Ciepłowody, pow. ząbkowski), rozpoczęto realizację szeroko zakrojonego interdyscyplinarnego programu badań. Jego kolejne etapy Autorzy prac wykopaliskowych kilkakrotnie sygnalizowali w literaturze specjalistycznej (Cholewa i in. 2003; 2004; Wojciechowski 2005; Wojciechowski, Cholewa 2006; 2011a; 2011b; Wojciechowski i in. 2002).

Badania wykopaliskowe w obrębie największego z sześciu grobowców, oznaczonego numerem 2, przeprowadzono w latach 2001–2005. Został on przebadany przez ekspedycję Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierownictwem dra Piotra Cholewy, dra Aleksandra Limisiewicza i naukową opieką prof. dra hab. Włodzimierza Wojciechowskiego. Prace współfinansowane były przez ówczesny Komitet Badań Naukowych, w ramach projektu pt. „Archeologiczne badania wykopaliskowe megalitycznego grobowca kujawskiego na stanowisku 18 w Muszkowicach, pow. Ząbkowice Śląskie (Dolny Śląsk)”. Obok działań terenowych, mających

na celu rozpoznanie nawarstwień budujących nasyp obiektu, udokumentowanie jego wewnętrznego rozplanowania oraz ustalenie chronologii grobowca, w projekcie zaplanowano szereg analiz specjalistycznych z zakresu rozpoznania elementów środowiska przyrodniczego, w tym – po raz pierwszy w Polsce – wykonano szczegółową analizę petrograficzną gładów z obstawy grobowca (Cholewa i in. 2004, 50; 2008, 103; Madej, Wójcik 2004; Wojciechowski, Cholewa 2011a, 98, przypis 1). Niestety, pomimo udziału w projekcie wielu specjalistów z różnych dziedzin i pomyślnego zakończenia terenowego etapu badań, uzyskane wyniki nie zostały nigdy w całości podsumowane i opublikowane. Sprawę skomplikowała śmierć głównego Autora wykopalisk, który nie zdążył opracować wykonanej dokumentacji oraz pozyskanych materiałów archeologicznych.

Obecnie, od roku 2018, w ramach interdyscyplinarnego projektu pt. „Tajemnice świata budowniczych długich grobowców. Archeologiczno-paleośrodowiskowe studium neolitycznego krajobrazu kulturowego na Wzgórzach Niemczańsko-Strzelińskich”, realizowanego w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, kontynuowane są prace badawcze na trzech wybranych stanowiskach należących do muszkowickiego kompleksu cmentarzysk neolitycznych. Podjęte badania, dla których inspiracją był projekt z początku XXI w., stanowią swoiste rozwinięcie stawianych wówczas problemów. Dlatego konieczne wydaje się uporządkowanie i uzupełnienie niektórych kwestii, sygnalizowanych w wymienionym cyklu publikacji, przygotowanym przez badaczy Muszkowic 18. Częstkowy i wstępny charakter raportów,

sprawozdań i opracowań, opublikowanych przez przywołanych Autorów, rodzi szereg niejasności, wyjaśnieniu których służy niniejszy artykuł. Są to przede wszystkim kwestie obecności podobnych obiektów na innych stanowiskach w lesie koło Muszkowic, zagadnienia dotyczące szczegółów budowy oraz sposobów formowania nasypu grobowca nr 2 z rozpoznanego stanowiska, a także kwestie pozyskanych dat ¹⁴C. Zarówno rezultaty realizowanego obecnie projektu, jak i ponowny przegląd zasobów archiwalnych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Poznańskiego Laboratorium Radiowęglowego, pozwoliły na rewizję niektórych z publikowanych wcześniej ustaleń. Ze względu na specyficzny charakter niniejszej publikacji, będącej swego rodzaju odpowiedzią na wcześniej opublikowane informacje oraz postawione w nich hipotezy, jej struktura odpowiada zarysowanemu powyżej celowi.

Kontekst stanowiska Muszkowice 18

Odkrycie cmentarzyska z długimi ziemnymi grobowcami w Muszkowicach spowodowało uzasadnione pytanie, czy stanowisko „jest jedynym tego typu na obszarze Przedgórze Sudeckiego” (Wojciechowski 2005, 165). Wkrótce wskazywano już na obecność kolejnego, odkrytego w tym samym kompleksie leśnym przez ekipę badaczy Muszkowic 18, mniejszego zgrupowania, liczącego dwa grobowce (Wojciechowski 2005, 165). Jednocześnie jednak podkreślano trudności w identyfikacji tego typu obiektów archeologicznych w trakcie badań powierzchniowych, co wynikało ze skomplikowania rzeźby terenu tej mocno pofałdowanej części Przedgórze Sudeckiego. Dokładną obserwację terenu dodatkowo komplikował fakt, że odnośny obszar porośnięty jest zwartą pokrywą lasu mieszanego z bardzo bogatym podszytem, przysłaniającym ukształtowanie powierzchni gruntu (Wojciechowski, Cholewa 2006, 229).

Szczegółowego rozpoznania całego kompleksu leśnego w Muszkowicach pod kątem obecności obiektów archeologicznych o własnych formach terenowych dokonano dopiero w 2012 roku. Pokonanie wskazanych powyżej ograniczeń obserwacyjnych stało się możliwe dzięki zastosowaniu – wówczas jeszcze nowatorskiej – metody prospekcji, jaką było lotnicze skanowanie laserowe (LiDAR). Pozyskanie niemałych funduszy z koordynowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa priorytetu 5 „Ochrona Zabytków Archeologicznych” umożliwiło zrealizowanie kompleksowego programu badań nieinwazyjnych, obejmującego obok rozpoznania lotniczego także weryfikację powierzchniową i geomagnetyczną zidentyfikowanych obiektów. W wyniku podjętych działań zarejestrowano w Muszkowicach łącznie 37 wyróżniających się geomorfologicznie stanowisk, w tym aż 15 kolejnych, po udokumentowanym wcześniej stanowisku nr 18, cmentarzysk z podłużnymi nasypami, w typie monumentalnych grobowców neolitycznych. Odkrycie to zmieniło diametralnie ówczesne postrzeganie południowo-zachodniej części naszego kraju jako pozostającej poza zasięgiem oddziaływania idei megalitycznej, łączonej z obrzędowością funeralną społeczności kultury pucharów lejkowatych (Przybył 2014; 2016).

Obecnie, dzięki łatwemu dostępowi do danych przestrzennych z rejestrów państwowych, udostępnianych w serwisie geoportal.gov.pl, możliwości obserwacji powierzchni gruntu znacznie rozleglejszych obszarów, bez konieczności angażowania bardzo dużych środków oraz organizowania skomplikowanych przedsięwzięć terenowych, powodują, że takich neolitycznych obiektów znamy coraz więcej. Dotyczy to także najbliższych okolic zidentyfikowanego w 2012 roku kompleksu cmentarzysk z lasu muszkowickiego. Spełniają się zatem, niezależnie od ówczesnego stanu rozpoznania, przewidywania Autorów cyklu publikacji dotyczących grobowca nr 2 z Muszkowic 18, zakładające „większą liczbę cmentarzysk megalitycznych na przedpolu Sudetów” (Wojciechowski 2005, 165).

Budowa monumentalnych grobowców z neolitu

W niemal wszystkich przywoływanych powyżej pozycjach, referujących badania muszkowickiego grobowca, pojawiały się informacje dotyczące szczegółów jego konstrukcji. Informacje te zostały finalnie zebrane i podsumowane w ostatniej publikacji omawianego cyklu, w której zaprezentowany został szczegółowy opis trzech etapów budowy nasypu grobowca nr 2 (etapy I-III – Wojciechowski, Cholewa 2011a, 97–98). Pomimo iż Autorzy opracowania powołali się na „kompleksowe badania geomorfologiczne” dokonane wraz z oceną stratygrafii kopca przez specjalistów z innych dziedzin (Wojciechowski, Cholewa 2011a, 98, przypis 2), opis zawarty w publikacji oparty jest właściwie wyłącznie na obserwacjach archeologicznych. Autorzy ustalili, iż pierwszy etap budowy monumentalnego kopca (I) „polegał na usypaniu, symetrycznym do osi wschód-zachód, wysmukłego wału ziemnego”. Drugi etap prac konstrukcyjnych (II) miał obejmować ustawienie, na tak przygotowanym „podsypie”, ramy kamiennej. Natomiast „etap III polegał na wypełnieniu trapezowatej obudowy kamiennej wypełniskiem ziemnym i stworzeniu monumentalnego wydłużonego kurhanu” (Wojciechowski, Cholewa 2011a, 97–98). Przekonanie Autorów, że najpierw wykonano swoisty „podsyp”, na którym umiejscowiono ramę kamienną, a następnie wypełniono ją warstwami ziemi, wynikało z zaobserwowania układających się horyzontalnie kolejnych warstw nasypu o zmieniającej się barwie (zob. Cholewa i in. 2004, ryc. 6). W jednej z wcześniejszych publikacji Autor odnotował ponadto, że stoki tak usypanego sztucznego pagórka, o wysokości ok. 0,5–0,6 m, „spływają łagodnie poza kamiennymi ciągami konstrukcyjnymi” (Wojciechowski 2005, 169).

Sygnalizowane wielokrotnie przez Autorów „odwrócenie stratygrafii naturalnego otoczenia grobowca” polegało na układzie warstw, z których najniższe („podsyp” i „dolne warstwy właściwego kurhanu obramowanego obudową kamienną”) były najciemniejsze („smolistoczarna próchnica”), a „w miarę wznoszenia kopca” wykazywały zwiększającą się domieszkę jasnego lessu. Szczyt nasypu pokrywała bardzo czytelna warstwa „czystego żółtego lessu”. Autorzy wytłumaczyli taki układ warstw „wyczerpywaniem się zasobów próchnicy w najbliższym otoczeniu grobowca”, postępującym wraz z usypywaniem monumentu (Wojciechowski, Cholewa 2011a,

Ryc. 1. Muszkowice, stan. 45. Grobowiec nr 1 w trakcie badań wykopaliskowych oraz widok od zachodu na profil poprzeczny (A-B) czołowej części grobowca: 1–współczesna warstwa narzucowań w trakcie przekopywania grobowca; 2–pyłowa warstwa stropowa nasypu; 3–próchnicza warstwa formująca kopiec nasypu; 4–antropogeniczna warstwa lessowa, rozdzielająca podstawę nasypu od pogrzebanej próchnicy pierwotnej; 5–pogrzebana gleba pierwotna (czarnoziem). Fot. odpowiednio A. Przybył, M. Mackiewicz

98; por. też Wojciechowski, Cholewa 2006, 231). Te ostatnie konstatacje miały potwierdzać brak pozostałości pierwotnego humusu w bliższym i dalszym otoczeniu grobowca. Stwierdzono go na podstawie analizy nawarstwień odsłoniętych w jedenastu wykopach sondażowych, założonych w 2003 roku, w odległości od 8 do 20 m od granic kamiennej obstawy badanego monumentu (Cholewa i in. 2004, 45–46). Jednocześnie badacze podkreślili, że nie odnotowali obecności zagłębień, które powinny być czytelne wzdłuż boków grobowca, a „które winny pozostać po wydobywaniu ziemi niezbędnej dla usypiania zarówno podsypu, jak i właściwego kurhanu ujętego obramowaniem kamiennym”. Uznali zatem, że pozyskiwanie ziemi na nasyp musiało odbywać się „metodą wielkopłaszczyznowego zbierania powierzchniowego”, co wydawała się potwierdzać struktura układu nawarstwień w dokumentowanych profilach poprzecznych grobowca (Wojciechowski, Cholewa 2011a, 98). Jednak dopiero wyniki zapoczątkowanych w 2014 roku, a kontynuowanych w ramach najnowszego programu badań, w latach 2018–2021, szczegółowych analiz specjalistycznych z zakresu gleboznawstwa i mikromorfologii, pozwoliły na zweryfikowanie tej wcześniejszej interpretacji budowy muszkowickich monumentów, opartej wyłącznie na ocenie wizualnej zmieniającego się zabarwienia nawarstwień jednego z nasypów.

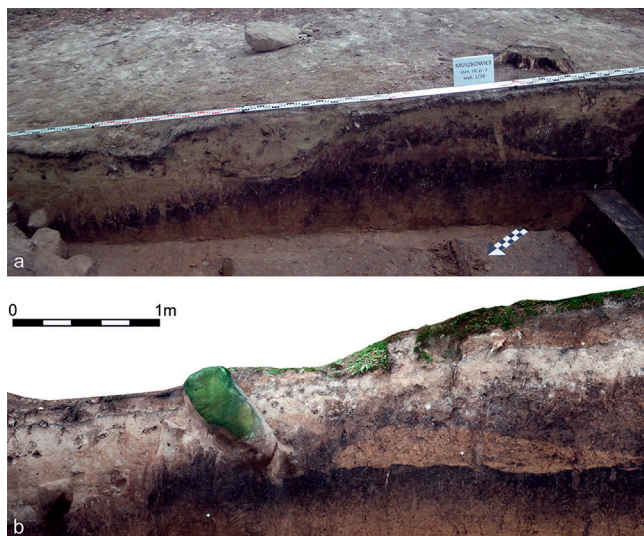
Szczegółowej ocenie specjalistycznej poddano glebę budującą nasyp grobowca nr 1, na położonym około 880 m na południe w linii prostej, monumentalnym cmentarzysku Muszkowice 45 (Kabała i in. 2015, 187–199; 2019). Podobnie jak w przypadku grobowca nr 2 z Muszkowic 18, pierwsze obserwacje nawarstwień przekroju sugerowały, że podstawę nasypu uformowano z czarnej próchniczej gleby, na której ustawiono kamienną ramę obstawy. Wypełnisko podstawy nasypu w obrębie kamiennej ramy formowała czarna próchnicza gleba, która stopniowo ulegała rozjaśnieniu. Nad tym układem zaobserwowano warstwę, jak się również wydawało,

zbudowaną z czystego żółtego lessu. Wykop, w którym dokumentowano taki układ nawarstwień, założono w przedniej, najszerzej części grobowca, przecinając ją poprzecznie w odległości około czterech metrów od czoła kamiennego obramowania. Wykop przekraczał szerokość monumentu i wykraczał poza jego boczne ramy. Dzięki temu zaobserwowano, że czarna próchnicza warstwa kontynuowała się również poza obramowaniem, do niewielkiej, kilkudziesięciocentymetrowej odległości od kamieni obstawy. Warto jednak zauważyć, że warstwa ta, poza zasięgiem obiektu, rozjaśniała się i obniżała symetrycznie w kierunkach przeciwnych do osi wzdłużnej obiektu (por. ryc. 1).

Wbrew wcześniejszym obserwacjom – co jest kluczowe z punktu widzenia budowy całego monumentu – najciemniejsza, kilkudziesięciocentymetrowa czarna próchnicza warstwa, czytelna poniżej poziomu posadowienia obstawy i wykraczająca nieznacznie poza jej zasięg, nie była jednak, jak sądzili pierwsi badacze muszkowickich grobowców, tworem antropogenicznym, „podsypem” (nazwanym przez nich także „terpem” – por. Cholewa i in. 2004, ryc. 6). Najciemniejsza i najgłębiej zalegająca warstwa próchnicza była zachowaną *in situ*, w stanie niezmienionym, pozostałością pierwotnego humusu o cechach czarnoziemiu. Potwierdziły to wyniki badań gleboznawczych, wskazujące, że stopniowe i niezaburzone przejścia pomiędzy poszczególnymi poziomami glebowymi obecnymi pod nasypem odzwierciedlają naturalny charakter warstwy (Kabała i in. 2015, 190). Dodatkowo te obserwacje wzmacniał fakt obecności szczególnie dobrze czytelnej, zwłaszcza w północnej części dokumentowanego profilu, mocno kontrastującej jasnożółtej warstwy „lessowej”. O jej niewątpliwie antropogenicznym charakterze świadczył kształt, czytelny w postaci asymetrycznego, trójkątnego przekroju niewielkiego kopczyka. Zalegała ona nad ciemną warstwą próchniczą i rozdzielala horyzontalnie, w sposób nie budzący żadnych wątpliwości, dokładnie na wysokości linii umiejscowienia głazów, dwa obserwowane poziomy próchnicze. Dolny poziom stanowiła omawiana nienaruszona gleba czarnoziemna, zalegająca poniżej poziomu posadowienia kamiennej ramy, a górny – również dość ciemna warstwa wypełniska nasypu grobowca, identyfikowana w obrębie jego obramowania (por. ryc. 1).

Warto nadmienić, że żółta warstwa, widoczna w północnej części profilu omawianego grobowca nr 1 z Muszkowic 45, stanowiła pozostałość nieco asymetrycznego w przekroju, zapewne mniej lub bardziej stożkowato uformowanego niewielkiego nasypu z gleby pylastej (lessu). Została ona najpewniej wydobyta spod warstwy pierwotnego humusu i wskazywała na prawdopodobną obecność – w tej części grobowca – zagłębionej jamy, która wciniała się w lessowe podłoże. Taką hipotezę wzmacnia obecność analogicznie usytuowanego lessowego stożka, towarzyszącego głębszej jamie grobowej, który udokumentowano w 2015 roku na profilu innego monumentalnego grobowca KPL, badanego wykopaliskowo na omawianym w niniejszym artykule stanowisku 18 (grobowiec nr 3; por. ryc. 2; a także Kabała i in. 2019, 87).

Wracając do budowy nasypów omawianych grobowców, trzeba także dodać, że wyniki przeprowadzonych analiz mikroskopowych wskazały, iż zarówno skład mineralogiczny,

Ryc. 2. Muszkowice, stan. 18, grobowiec nr 3 (a) i Muszkowice, stan. 45, grobowiec nr 1 (b). Widok od zachodu na północną część profilu poprzecznego czołowych partii grobowców. Fot. odpowiednio A. Przybył, M. Mackiewicz

jak i struktura budowy gleby z poszczególnych, różniących się barwą poziomów nasypu grobowca nr 1 z Muszkowic 45, są identyczne. Zarówno cechy morfologii, jak i właściwości fizykochemiczne gleby ze wszystkich poziomów – od ciemnoczarnej gleby pogrzebanej po jasnożółty ilasty pył na powierzchni – potwierdziły jednorodny charakter materiału budującego jego nasyp. Czytelne dla archeologów zróżnicowanie kolorystyki warstw było konsekwencją procesu odpowierzchniowego przemywania, który doprowadził do wytworzenia jasnożółtego „pyłowego poziomu eluwialnego” i nietypowego, czarno-brunatnego „silnie próchnicznego poziomu humo-iluwialnego” (Kabała i in. 2015, 191; 2019). Zatem zróżnicowanie kolorystyczne warstw wynikało z przyczyn naturalnych, a nie z celowego nałożenia odmiennych strukturalnie i wizualnie gleb, będącego konsekwencją „odwrócenia stratygrafii naturalnego otoczenia grobowca”, co starali się wykazać Autorzy pierwszych sprawozdań z badań w Muszkowicach 18 (Wojciechowski, Cholewa 2011a, 97–98).

Podsumowując kwestie zagadnienia budowy muszkowickich monumentów, należy podkreślić, że jakkolwiek wydaje się, iż dwa z omawianych grobowców (nr 3 w Muszkowicach 18 i nr 1 w Muszkowicach 45) mogą reprezentować nieco inne cechy rytuałów pogrzebowych, związanych z przygotowaniem samego miejsca złożenia ciała zmarłego, to zasady budowy przykrywających groby nasypów były jednakowe dla wszystkich obiektów. Zespół czynności przygotowujących miejsce pochówku rozpoczynało wyrównanie powierzchni gruntu poprzez zebranie, zapewne niewielkiej, warstwy humusu i ustawienie na tej wyrównanej powierzchni kamiennej ramy z zebranych i dostarczonych wcześniej na miejsce głazów. Wbrew wcześniejszym ustaleniom archeologów w momencie wznoszenia muszkowickich monumentów naturalnego podłoża nie stanowiła pokrywa lessowa, lecz przykrywająca je gruba warstwa urodzajnego czarnoziemiu (o miąższości przekraczającej wówczas 0,5 m – por. Kabała i in. 2019, tab. 1). Właściwa identyfikacja charakteru tego naturalnego podłoża, reprezentowanego dziś przez pogrzebaną pod nasypami

i dzięki nim „zakonserwowaną” pierwotną glebę, możliwa była dzięki obecności na miejscu badań gleboznawcy. W konsekwencji specjalistycznych ustaleń możemy dziś dokonać weryfikacji, dokonanej wcześniej, archeologicznej oceny stratygrafii i zaprezentować adekwatną do stanu rzeczywistego interpretację układów warstw, czytelnych w profilach poprzecznych grobowców. Co za tym idzie, możemy obecnie, w sposób prawidłowy, zrekonstruować poszczególne etapy budowy monumentów.

Odmienność w zakresie manifestacji obrzędów pogrzebowych dwóch ostatnio badanych muszkowickich grobowców (nr 3 w Muszkowicach 18 i nr 1 w Muszkowicach 45) od analizowanego w niniejszym artykule, pierwszego rozpoznanego obiektu KPL ze stanowiska 18 (nr 1), wynika z udokumentowanej, w sposób bezpośredni i pośredni, obecności zagłębiowych, wkopanych w podłoże lessowe jam grobowych oraz braku udokumentowanej dotychczas obecności „zaoranych poletek” (por. Wojciechowski, Cholewa 2011a, 97). Należy zauważyć jednak, że jeden z grobowców (nr 3 w Muszkowicach 18) nie został dotąd przebadany całościowo, a kluczowa część drugiego (grobowiec nr 1 w Muszkowicach 45) została zniszczona jeszcze przed jego rozpoznaniem wykopaliskowym. Być może zatem przyszłe działania, podejmowane w Muszkowicach, zweryfikują wyrażoną tutaj kwestię zróżnicowania manifestacji czynności rytualnych związanych z pogrzebem, przejawiających się inną organizacją wewnętrznej przestrzeni kolejnych badanych grobowców.

Wracając do opisu poszczególnych etapów wznoszenia omawianych monumentów, należy wskazać tu także, że wbrew podkreślanemu przez Autorów pierwszych badań przekonaniu o braku zagłębi, powstałych po pozyskaniu materiału do budowy nasypu, odnotowany przez nich pagórkowaty kształt domniemanego „podsypu” stanowił właśnie konsekwencję wybrania ziemi z najbliższego otoczenia grobowca (zob. Wojciechowski 2005, 170; Wojciechowski, Cholewa 2006, 231; 2011a, 98). Świadczy o tym, przede wszystkim, obserwowane w każdym opisanym tu przypadku badanego grobowca zsuniecie się materiału skalnego po zapewne początkowo odsłoniętych i łagodnie opadających poniżej obstawy zboczach stworzonej w ten sposób niecki. Bardzo wyraźnie dokumentują to zdjęcia profili poprzecznych wykopów z grobowców nr 1 w Muszkowicach 45 i nr 3 w Muszkowicach 18 (por. ryc. 1–2), a także dokumentacja fotograficzna z badań w obrębie grobowca nr 2 w Muszkowicach 18 (ryc. 3; zob. także Wojciechowski, Cholewa 2011a, ryc. 5; 2011b, ryc. 13; Wojciechowski i in. 2002, ryc. 3). Sami badacze dopuszczali początkowo taką możliwość, obserwując, jak duże głazy z obstawy „stoczyły się do podnóża nasypu w znajdujące się poniżej płytkie (najprawdopodobniej powybierzyskowe) zagłębienie” (Cholewa i in. 2003, 120; por. także Wojciechowski i in. 2002, 183).

Napór osiadających mas ziemi kopuły nasypu grobowca spowodował zerwanie spójności kamiennego obramowania. Tworzące je elementy, szczególnie dość lekkie płyty gnejsowe, osunęły się znacznie poniżej poziomu posadowienia ramy, wzdłuż opadających stoków obniżenia terenu, powstałego wskutek wcześniejszego wybrania ziemi. Rozpływające się w wyniku procesów erozyjnych masy ziemi, nie napotykając

Ryc. 3. Muszkowice, stan. 18. Widok grobowca nr 2 w trakcie badań – sektory (wykopy) XI, XIII, XV, XVII). Fot. P. Cholewa

już na opór kamiennego obramowania, wypełniły istniejące zagłębienia, przykrywając zsunięte wcześniej płyty skalne i wyrównując powierzchnię gruntu w bezpośrednim otoczeniu grobowca. Zmiana właściwości gleby, która poza zasięgiem nasypu zmieniła radykalnie charakter i zabarwienie, a także erozyjne „rozpląnięcie” nasypu, wpłynęły na wcześniejszą nieadekwatną interpretację szczegółów konstrukcji muszkowickich grobowców oraz etapów ich powstania. Obecnie wydaje się, że przedstawiony scenariusz budowy grobowców, dzięki zastosowaniu specjalistycznych analiz gleboznawczych, znacznie bardziej odpowiada rzeczywistości.

Daty i ich przydatność do oceny chronologii

Kwestie datowania grobowców kujawskich pozostają ciągle jednym z najważniejszych i nie do końca rozwiązanych problemów, dotyczących przejawów idei megalitycznej na ziemiach Polski. Zagadnienie to było już kilkakrotnie podejmowane przez różnych badaczy, zajmujących się okresem funkcjonowania społeczności reprezentujących KPL. Są oni zgodni co do jednego: pomimo dysponowania powiększającą się sukcesywnie bazą oznaczeń chronologii radiowęglowej trudno dziś dokładnie wskazać ramy zjawiska oraz określić chronologię wznoszenia i funkcjonowania monumentalnych grobowców (zob. ostatnie podsumowanie stanu badań – Król 2017). Najczęściej trudności w datowaniu tego typu obiektów wynikają z braku możliwości jednoznacznego określenia związku datowanych próbek oraz otrzymanych wyników ich analiz z czasem budowy monumentów (por. Rybicka 2006; 2011). Podobna sytuacja dotyczy oznaczeń chronologii absolutnej, otrzymanych dla próbek pobranych w obrębie grobowca nr 2 na stanowisku 18 w Muszkowicach (por. Cholewa i in. 2008, 103–104; Wojciechowski, Cholewa 2011, 103). Dlatego też problematyka uzyskanych dat ^{14}C – a zwłaszcza kwestia ich przydatności do datowania monumentu – wymaga dodatkowych wyjaśnień.

W ostatnim ze wspomnianych we wstępie artykułów, podsumowującym kolejne etapy badań grobowca, Autorzy zamieścili ogólne informacje dotyczące datowania „próbek węgla drzewnego pobranego z poziomu lokalizacji zwłok”

(Wojciechowski, Cholewa 2011a, 103). Przedstawili oni jedynie przedziały wieku kalendarzowego (tj. wartości wyników kalibracji dat), nie umieszczając kluczowych objaśnień, dotyczących liczby analizowanych próbek, ich numerów laboratoryjnych oraz wartości otrzymanych wyników. W publikacji zabrakło także danych precyzujących kontekst datowanych próbek. Wprawdzie szczegółowe zagadnienia chronologii monumentalnych grobowców z Muszkowic nie są przedmiotem analizy w niniejszym artykule, to jednak, w ocenie przydatności otrzymanych wyników dla dokonania poprawnej interpretacji chronologicznej w przyszłości, informacje takie są niezbędne. Jest to tym bardziej ważne, że w konsekwencji niefrasobliwości Autorów pierwszych badań w literaturze przedmiotu funkcjonują już niewłaściwe wskazania, dotyczące muszkowickich datowań (por. Nowak 2009, 320).

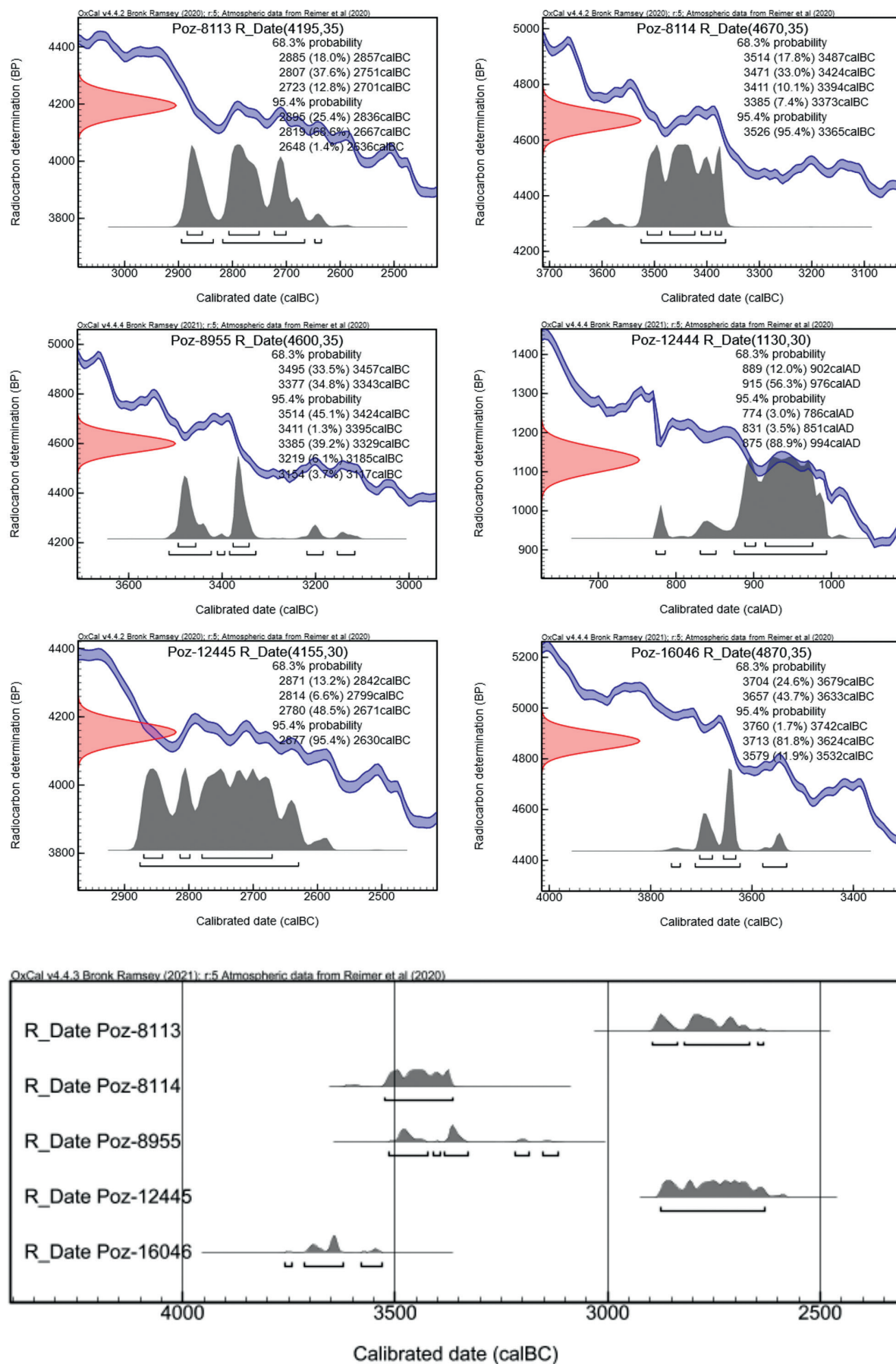
Obecne ustalenia pozwalają na doprecyzowanie zasygnalizowanych kwestii dat ^{14}C . Można z całą pewnością stwierdzić, że analizie poddano pięć próbek węgla drzewnych, pobranych z różnych poziomów eksploracji, w różnych częściach nasypu jedyne go badanego wówczas grobowca (nr 2). Ponadto datowaniu poddano jeden fragment kości zwierzęcej, określonej przez Autorów jako pozostałość „tuszy bydłowej”, zdeponowanej „w kolistej jamie obstawionej kamieniami”, znajdującej się w obrębie nasypu grobowca (Wojciechowski, Cholewa 2011a, 97). Ta niewielka seria próbek była analizowana w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym w latach 2004–2006.

Wszystkie informacje, przypisane poszczególnym próbkom, tj. numer laboratoryjny, wynik pomiaru wraz z aktualnym rezultatem kalibracji, określenie datowanego materiału oraz wskazanie sektora (tj. wykopu) i głębokości zalegania warstwy, z której go pobrano, zaprezentowano w tabeli 1 (por. także ryc. 4).

Jak wynika z zapisów w tabeli, pięć z otrzymanych wyników pomiarów wpisuje się w okres odpowiadający funkcjonowaniu społeczności KPL na Dolnym Śląsku (por. Dreczko 2018) i dzięki temu można je uznać za potencjalnie przydatne dla oceny chronologii grobowca. Natomiast jedna data, pozyskana z warstwy położonej nieco poniżej stropu jego nasypu, jest zdecydowanie młodsza i odpowiadając okresowi wczesnego średniowiecza (VIII–IX w.), może stanowić jedynie przyczynek do dyskusji nad kontynuacją użytkowania muszkowickich cmentarzy w tym okresie (por. Przybył 2019, 35).

Niestety, co należy tu zdecydowanie podkreślić, przydatność otrzymanych dat neolitycznych dla określenia czasu powstania muszkowickiego monumentu jest mocno ograniczona. Wynika to z kilku czynników, scharakteryzowanych pokrótce poniżej.

Po pierwsze, trzeba się odwołać do ogólnej przesłanki, dotyczącej wartości diagnostycznej materiałów długowiecznych, pobranych z kontekstu o niejasnej przynależności, do jakich zalicza się węgiel drzewny z nawarstwień stanowisk (por. Czebreszuk, Szmyt 2001, 177; Walanus, Goslar 2004, 25–26; 2009, 71–72). Jak udało się ustalić, próbki węgla drzewnych z Muszkowic pobrano w różnych częściach wykopów (sektorów), z różnych ich głębokości (por. tabela 1). Biorąc pod uwagę wielkość i charakter badanego obiektu, podane informacje trzeba uznać za mało precyzyjne i niewystarczające (por. Król

Ryc. 4. Muszkowice, stan. 18. Wyniki kalibracji dat radiowęglowych

Tabela 1. Muszkowice, stanowisko 18. Wyniki datowania radiowęglowego próbek z nawarstwień nasypu grobowca nr 2 oraz obiektu nr 1, zlokalizowanego w obrębie nasypu grobowca nr 2 (kalibracja – OxCal 4.4 (2020) – Bronk Ramsey 2009; Reimer i in. 2020)

Nr labor.	Wynik datowania (BP)	Datowany materiał	Miejsce pobrania	Głębokość poniżej stropu nasypu (cm)	Wynik kalibracji – prawdopodobieństwo 68,3	Wynik kalibracji – prawdopodobieństwo 95,4%
Poz-8113	4195 ± 35	Węgle drzewne	Sektor V	100	2884 BC (18.0%) 2856 BC 2807 BC (37.6%) 2751 BC 2722 BC (12.8%) 2701 BC	2895 BC (25.4%) 2836 BC 2818 BC (68.6%) 2666 BC 2648 BC (1.4%) 2636 BC
Poz-8114	4670 ± 35	Węgle drzewne	Sektor VI	110–120	3514 BC (17.8%) 3487 BC 3471 BC (33.0%) 3424 BC 3411 BC (10.1%) 3394 BC 3384 BC (7.4%) 3373 BC	3526 BC (95.4%) 3365 BC
Poz-8955	4600 ± 35	Węgle drzewne	Sektor VIII	100–110/120 (?)*	3494 BC (33.5%) 3457 BC 3377 BC (34.8%) 3343 BC	3514 BC (45.1%) 3424 BC 3410 BC (1.3%) 3395 BC 3384 BC (39.2%) 3328 BC 3219 BC (6.1%) 3184 BC 3154 BC (3.7%) 3116 BC
Poz-12444	1130 ± 30	Węgle drzewne	Sektor XI	30–40	888 AD (12.0%) 902 AD 914 AD (56.3%) 976 AD	774 AD (3.0%) 786 AD 831 AD (3.5%) 851 AD 874 AD (88.9%) 994 AD
Poz-12445	4155 ± 30	Węgle drzewne	Sektor X	100–105	2870 BC (13.2%) 2842 BC 2814 BC (6.6%) 2799 BC 2780 BC (48.5%) 2671 BC	2876 BC (95.4%) 2630 BC
Poz-16046	4870 ± 35	Kość bydłęca	Sektor XIII, ob.1	110–180 (?)*	3704BC (24.6%) 3678BC 3656BC (43.7%) 3632BC	3760BC (1.7%) 3742BC 3712BC (81.8%) 3624BC 3579BC (11.9%) 3532BC

* Zobacz wyjaśnienia w tekście

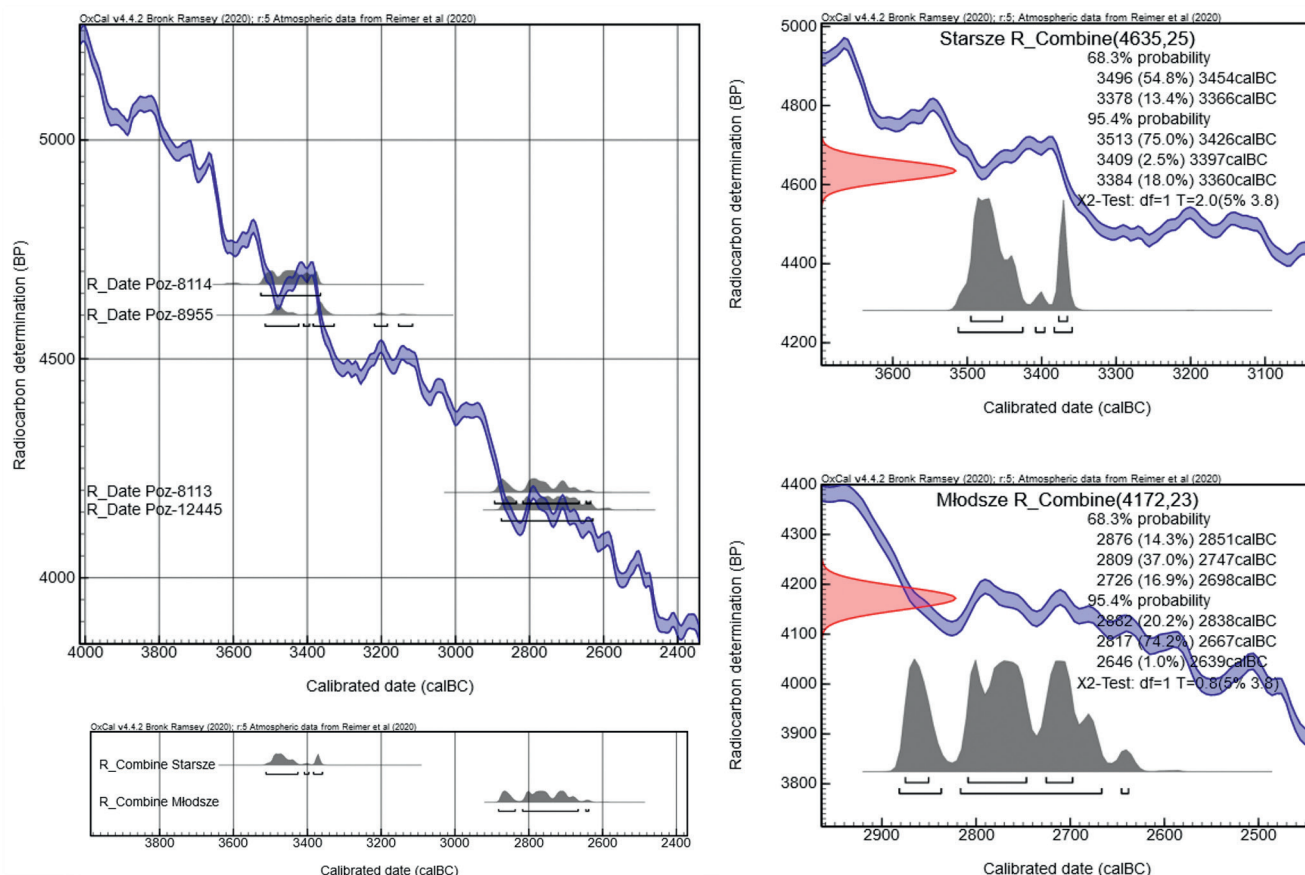
2017, 424; Rybicka 2011, 232). Brak dokładnej, trójwymiarowej lokalizacji pobranych w Muszkowicach próbek uniemożliwia ściśle określenie kontekstu, z którego pochodzą. Ponadto, w przypadku jednej z dat (o numerze laboratoryjnym Poz-8955), nie można obecnie sprecyzować głębokości zalegania datowanego materiału. W dostępnych danych archiwalnych figurują bowiem dwa zapisy, wskazujące różne, licząc od stropu nasypu grobowca, głębokości zalegania warstwy, z której zostały pobrane: 100–110 cm oraz 120 cm (por. tabela 1).

Po drugie, warto wskazać, że rezultaty kalibracji czterech otrzymanych dat ^{14}C dają wartości grupujące się w dwie sekwencje, w ramach wspólnych przedziałów: starszego, obejmującego zakres 3496–3366 BC (prawdopodobieństwo 68,3%), 3513–3360 BC (prawdopodobieństwo 95,4%) oraz młodszego, sytuowanego w ramach przedziału 2876–2698 BC (prawdopodobieństwo 68,3%), 2882–2639 BC (prawdopodobieństwo 95,4% – por. tabela 2, ryc. 5). Tym samym wskazane ramy datowań pokrywają się ściśle z dwoma odrębnymi wypłaszczeniami w obrębie odpowiadającego im odcinka krzywej kalibracyjnej. W ten sposób datowania, które posiadają bardzo wąski margines odchylenia wyniku pomiaru, tj. 30–35 lat, po kalibracji zyskują bardzo szerokie zakresy rozkładu prawdopodobieństwa wieku kalendarzowego, oddalone od siebie o minimum 480 lat (por. ryc. 4; a także Przybył 2019a, 136–137; Raetzl-Fabian 2001; Walanus, Goslar 2004, 64–68; 2009, 50–53; Włodarczak 2007, 37–38).

Po trzecie, warto wspomnieć, że gdyby nie sugerowane wcześniej wątpliwości co do ostatecznej głębokości zalegania jednej z testowanych próbek i gdyby w jej przypadku właściwą okazała się jednak głębokość 120 cm, to wówczas obserwowane zbieżności w zakresie wyników datowania można by skorelować z dwoma poziomami pozyskania datowników o zbliżonych

wartościach. Starszy etap reprezentowałyby węgle drzewne pozyskane z głębiej położonych warstw, tj. z poziomu 110–120 cm poniżej stropu nasypu, a młodszy te, które pochodzą z warstwy zalegającej o ok. 5–10 cm wyżej. W przypadku prawidłowego określenia miejsca i głębokości pobrania materiału oraz skonfrontowania go z prawidłowo określoną pozycją w stratygraficznej sekwencji nawarstwień (tj. poziom pogrzebanej gleby pierwotnej vs. antropogeniczna warstwa nasypu) miałyby to niebagatelne znaczenie dla określenia wieku grobowca. Jednak w zaistniałej sytuacji, braku możliwości uwiarygodnienia i urealnienia informacji o lokalizacji próbek, zarówno odnotowane różnice stratygraficzne, jak i znaczny rozstrzał czasowy grupujących się wyników datowania, nie ułatwiają dokonania właściwej interpretacji i oceny czasu powstania muszkowickiego długiego ziemnego grobowca.

I w końcu po czwarte, specjalnego komentarza wymaga ocena przydatności, dla określenia czasu powstania omawianego grobowca, oznaczenia ^{14}C otrzymanego z kości zwierzęcej. Uzyskana wartość datowania próbki kości z Muszkowic to 4870 ± 35 BP, co po kalibracji wskazuje na okres 3704–3632 BC (prawdopodobieństwo 68,3%), w szerszym zakresie prawdopodobieństwa (95,4%) zawarty w ramach przedziału 3760–3532 BC. W przeciwieństwie do węgla drzewnych kości reprezentują materiał krótkoczasowy, który jest zdecydowanie lepszy do datowania (por. Czebreszuk, Szmyt 2001, 177; Walanus, Goslar 2004, 25–26; 2009, 71–72). Należy jednak zauważyć, że istotne znaczenie posiada jakość zawartego w nich kolagenu, który podlega pomiarowi. Wskaźnikiem dobrej jakości kolagenu jest wydajność jego ekstrakcji nie niższa niż 5% masy kości. Ma to istotne znaczenie, gdyż w sytuacji datowania materiału o niskiej zawartości kolagenu istnieje prawdopodobieństwo zanieczyszczenia analizowanej

Ryc. 5. Muszkowice, stan. 18. Wyniki łącznej kalibracji wybranych dat radiowęglowych

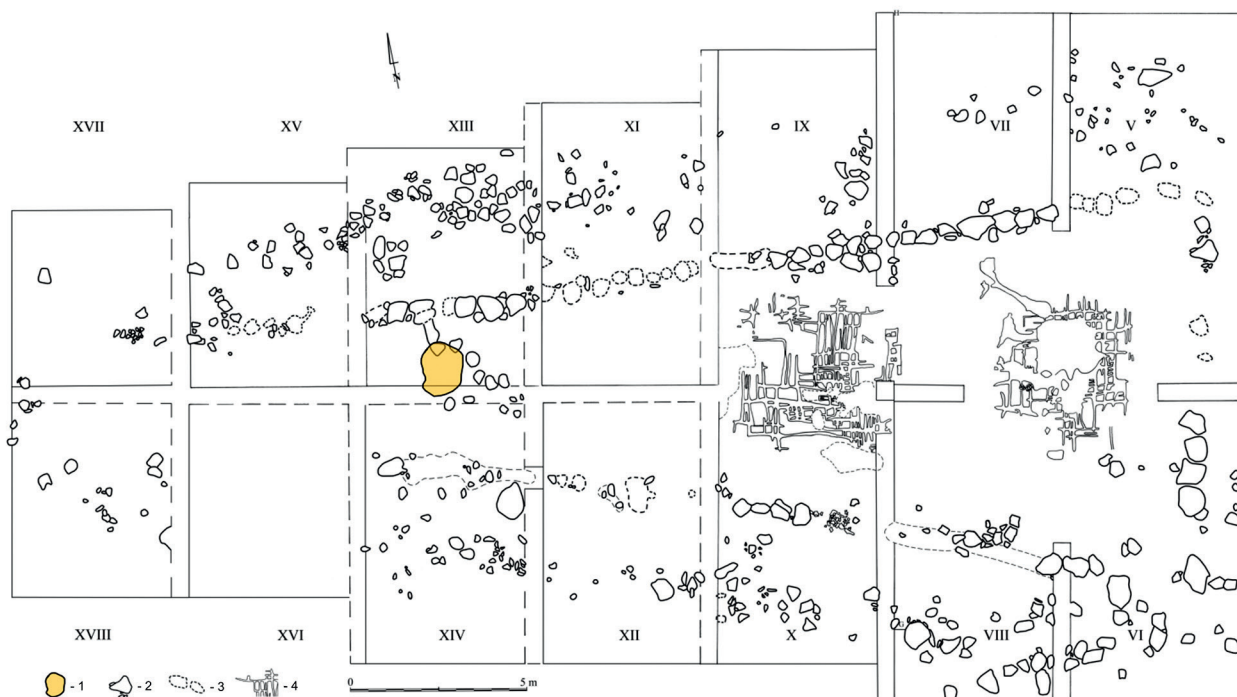
Tabela 2. Muszkowice, stanowisko 18. Wyniki wspólnej kalibracji dat radiowęglowych próbek z nawarstwień nasypu grobowca nr 2 (kalibracja – OxCal 4.4 (2020) – Bronk Ramsey 2009; Reimer i in. 2020)

Nr labor.	Wynik datowania (BP)	Miejsce pobrania	Głębokość poniżej stropu nasypu (cm)	Wyniki wspólnej kalibracji – prawdopodobieństwo 68.3%	Wyniki wspólnej kalibracji – prawdopodobieństwo 95.4%
Poz-12445	4155 ± 30	Sektor X	100–105	2876 BC (14.3%) 2851 BC	2882 BC (20.2%) 2838 BC
Poz-8113	4195 ± 35	Sektor V	100	2809 BC (37.0%) 2747 BC	2817 BC (74.2%) 2667 BC
Poz-8955	4600 ± 35	Sektor VIII	100–110/120 (?)	2726 BC (16.9%) 2698 BC	2646 BC (1.0%) 2639 BC
Poz-8114	4670 ± 35	Sektor VI	110–120	3496 BC (54.8%) 3454 BC	3512 BC (75.0%) 3426 BC
				3378 BC (13.4%) 3366 BC	3408 BC (2.5%) 3396 BC
					3384 BC (18.0%) 3360 BC

próbki. W niektórych przypadkach jeżeli zawartość kolagenu jest wyższa niż 1%, znaczenie tego zanieczyszczenia może zostać pominięte. Jednak prawdopodobieństwo włączenia do pomiaru obcych substancji jest szczególnie wysokie, jeśli kości zalegały w środowisku bogatym w substancje humusowe. Takie uwarunkowania pierwotnej depozycji materiału poddanego datowaniu mogą istotnie wpłynąć na rezultat analizy (por. Walanus, Goslar 2004, 20–21; 2009, 87–88). W próbce kości z Muszkowic zawartość kolagenu wyniosła zaledwie 1%. W związku z tym, z punktu widzenia powyższych zastrzeżeń, wartość ta miała charakter graniczny, co oznacza, że dla oceny wiarygodności datowania niezwykle ważna jest także ocena kontekstu pochodzenia próbki.

Analizowany materiał kostny pochodził z obiektu oznaczonego przez badaczy numerem 1. Była to zagłębiona jama, udokumentowana wewnątrz przestrzeni wyznaczonej kamienną ramą grobowca nr 2 (ryc. 6). Jamę wyróżniono

na poziomie spągu warstwy mechanicznej, eksplorowanej na głębokości 100–110 cm poniżej stropu nasypu (por. ryc. 7). Była ona w zarysie zbliżona do owalu, na poziomie wyróżnienia miała wymiary 230×176 cm. W przekroju posiadała zarys lekko trapezowaty, o udokumentowanej głębokości około 75 cm. Spąg jamy znajdował się zatem około 185 cm poniżej stropu nasypu grobowca, dość znacznie przekraczając poziom zalegania pogrzebanej gleby czarnoziemnej (por. ryc. 8). Wypełnisko jamy było kilkuwarstwowe, z wyraźną przewagą – zwłaszcza w części spągowej – bardzo ciemnej próchnicy. Ze względu na brak szczegółowych danych nie można obecnie wskazać dokładnej lokalizacji fragmentu kości oddanego do analizy ¹⁴C w obrębie wypełniska jamy. Jednak w świetle całości powyższych ustaleń, wskazujących na wyraźną obecność substancji próchnicznych w najbliższym kontekście znaleziska, okoliczność tę należy uwzględnić w ocenie wiarygodności wyniku datowania.

Ryc. 6. Muszkowice, stan. 18. Plan zagospodarowania przestrzeni grobowca nr 2. Legenda: 1–jama nr 1; 2–głazy; 3–ślady po głazach; 4–ślady neolitycznej orki. Wyk. N. Lenkow (ze zmianami autorki)

W ocenie przydatności uzyskanej daty do interpretacji wieku grobowca istotne znaczenie może także mieć fakt, że pomimo zlokalizowania jamy wewnątrz przestrzeni wyznaczonej zarysem obstawy grobowca jego związek z czasem budowy monumentu może nie być jednoznaczny i oczywisty (por. także Dreczko 2018, 267). Być może pewną szansę weryfikacji tego założenia stworzyłyby szczegółowe analizy technologiczne materiału ceramicznego, dość licznie reprezentowanego w omawianym zagłębionym obiekcie. Porównanie wyników takiej analizy z wynikami analizy fragmentów naczyń pochodzących z nadkładu formowanego

Ryc. 7. Muszkowice, stan. 18. Grobowiec nr 2, sektor (wykop) XIII, spąg warstwy mechanicznej na głębokości 100–110 cm – poziom wyróżnienia jamy nr 1. Fot. P. Cholewa

Ryc. 8. Muszkowice, stan. 18. Profil jamy nr 1 czytelny na południowym profilu sektora (wykopu) XIII. Fot. P. Cholewa

przez nawarstwienia nasypu grobowca mogłoby dostarczyć wskazówek dotyczących homogenności odnośnych zespołów znalezisk, a tym samym pomóc w weryfikacji przyjętych założeń, dotyczących relacji chronologicznych obu obiektów (tj. jamy nr 1 i grobowca nr 2).

W konsekwencji, biorąc powyższe pod uwagę, z punktu widzenia diagnozowania chronologii ziemnych długich kopców omawiane datowania z Muszkowic 18 nie należą do najbardziej satysfakcjonujących. Wykazane ograniczenia powodują brak pewności, z jakimi epizodami działalności społeczności z okresu neolitu można je łączyć. W ten sposób, ten brak pewności, co dokładnie datują, umniejsza znacząco ich przydatność dla oceny czasu powstania grobowca. Powinno to zostać uwzględnione w ewentualnych przyszłych interpretacjach dotyczących przejawów idei megalitycznej na terenie Dolnego Śląska

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone na początku pierwszej dekady XXI wieku badania wykopaliskowe grobowca nr 2 na stanowisku Muszkowice 18 rozpoczęły nowy etap poznania zwyczajów pogrzebowych społeczności reprezentujących KPL na południowo-zachodnich obszarach Polski. Odkrycie na Przedgórzu Sudeckim, w lesie pomiędzy Muszkowicami a Piotrowicami Polskimi, cmentarzyska z sześcioma doskonale zachowanymi, nietkniętymi ręką ludzką, neolitycznymi grobowcami z długimi ziemnymi nasypami, stanowiło niezwykle osiągnięcie. Jednocześnie było także ogromnym wyzwaniem badawczym. Spektakularne wyniki prac wykopaliskowych, chętnie prezentowane przez Autorów badań w literaturze przedmiotu, dostarczyły odpowiedzi na podstawowe, stawiane wówczas pytania. Dotyczyły one szczegółów realizacji obrządku pogrzebowego ludności KPL, rejestrowanego dotychczas tylko na innych, dość odległych od Przedgórza Sudeckiego terenach. Jednak, jak zasygnalizowano we wstępie, pomimo dość licznych publikacji, referujących poszczególne etapy prac terenowych, z czasem pojawiło się wiele pytań, a także pewne wątpliwości. Wynikały one przede wszystkim z niewystarczającego sposobu prezentacji oraz wykorzystania potencjału poznawczego tkwiącego w rozpoznawanym wówczas cmentarzysku.

Przedstawione powyżej najnowsze ustalenia, dokonane w ramach programu badań zainspirowanego pierwszymi pracami, a obejmującego rozpoznanie środowiskowych i kulturowych uwarunkowań neolitycznego krajobrazu na Wzgórzach Niemczańsko-Strzelińskich, pozwoliły na wyjaśnienie i uzupełnienie kilku istotnych kwestii. Jak zauważono już we wstępie, pozostawały one niejasne wskutek częściowego i sprawozdawczego charakteru publikacji, ale także – co warto tu podkreślić – były efektem ówczesnego stanu rozpoznania, bazującego w głównej mierze na obserwacji archeologicznej. W niniejszym artykule starano się wykazać, że adekwatność interpretacji efektów przeszłych działań, czytelnych w materialnych pozostałościach rejestrowanych w trakcie badań archeologicznych, zależy od założeń wyjściowych przyjętych

już na etapie terenowym. Nie chodzi tu jednak o założenia teoretyczne czy podejście uwzględniające postrzeganie przeszłej rzeczywistości poprzez wybrany paradygmat, ale o właściwy, jak najbardziej zobiektywizowany sposób oceny opisywanych relikwów. Jest to możliwe dzięki odpowiedniemu doborowi metod i dokładności rejestracji odkrywanej materii zabytkowej. Jak widać to na przykładzie muszkowickich monumentów, dotyczy to zarówno oceny dokonywanej w skali pojedynczego obiektu (stanowiska), jak i ocen formułowanych w odniesieniu do całego regionu.

W niniejszym artykule starano się pokazać, że tak kwestie hipotetycznej obecności podobnych typów obiektów na terenach sąsiadujących z obszarem badań, sygnalizowana przez Autorów pierwszych wykopalisk (zob. Wojciechowski 2005, 167), jak i kwestie szczegółów budowy muszkowickich grobowców, dziś, z perspektywy nie tak odległego czasu dzielącego nas od pierwszych publikacji, wyglądają zgoła odmiennie. Ten nowy ogląd zawdzięczamy bazowaniu nie tylko na metodach badawczych i dokumentacyjnych, tradycyjnie przypisanych archeologii, ale także uwzględnieniu będących w coraz powszechniejszym użyciu, nowoczesnych metod prospekcji nieinwazyjnej (jak lotnicze skanowanie laserowe), a także wykorzystaniu specjalistycznej wiedzy, wykraczającej poza obszar naszej dyscypliny (w tym przypadku wykorzystanie wiedzy z zakresu gleboznawstwa i mikromorfologii).

Trzeba na koniec podkreślić, co może się dziś wydawać oczywistością, niebagatelne znaczenie, jakie ma dla adekwatnej interpretacji przeszłych zjawisk kompletność prezentacji otrzymanych wyników pomiarów i analiz. Kompletność ta, jak pokazano powyżej, ma szczególnie istotne znaczenie w przypadku publikacji rezultatów datowania radiowęglowego. Nie jest bowiem możliwe, jeśli nie dysponujemy pełną i rzetelną informacją, właściwe odniesienie wartości otrzymanych wyników do kontekstu pochodzenia prób, a co za tym idzie, wskazanie właściwego umiejscowienia w czasie, datowanych dzięki nim obiektów. Odczuwalny dotychczas brak dokładnych wskazań wartości laboratoryjnych istniejących oznaczeń ^{14}C z Muszkowic, jak i szczegółowych wskazań dotyczących samych prób oraz ich kontekstu, powodował, w konsekwencji, brak możliwości wiarygodnego wykorzystania rezultatów otrzymanego datowania. Ma to niebagatelne znaczenie zarówno dla oceny wieku muszkowickiego grobowca, jak i dla przywoływanej powyżej oceny chronologii reprezentowanych przez niego zjawisk o szerszym zasięgu.

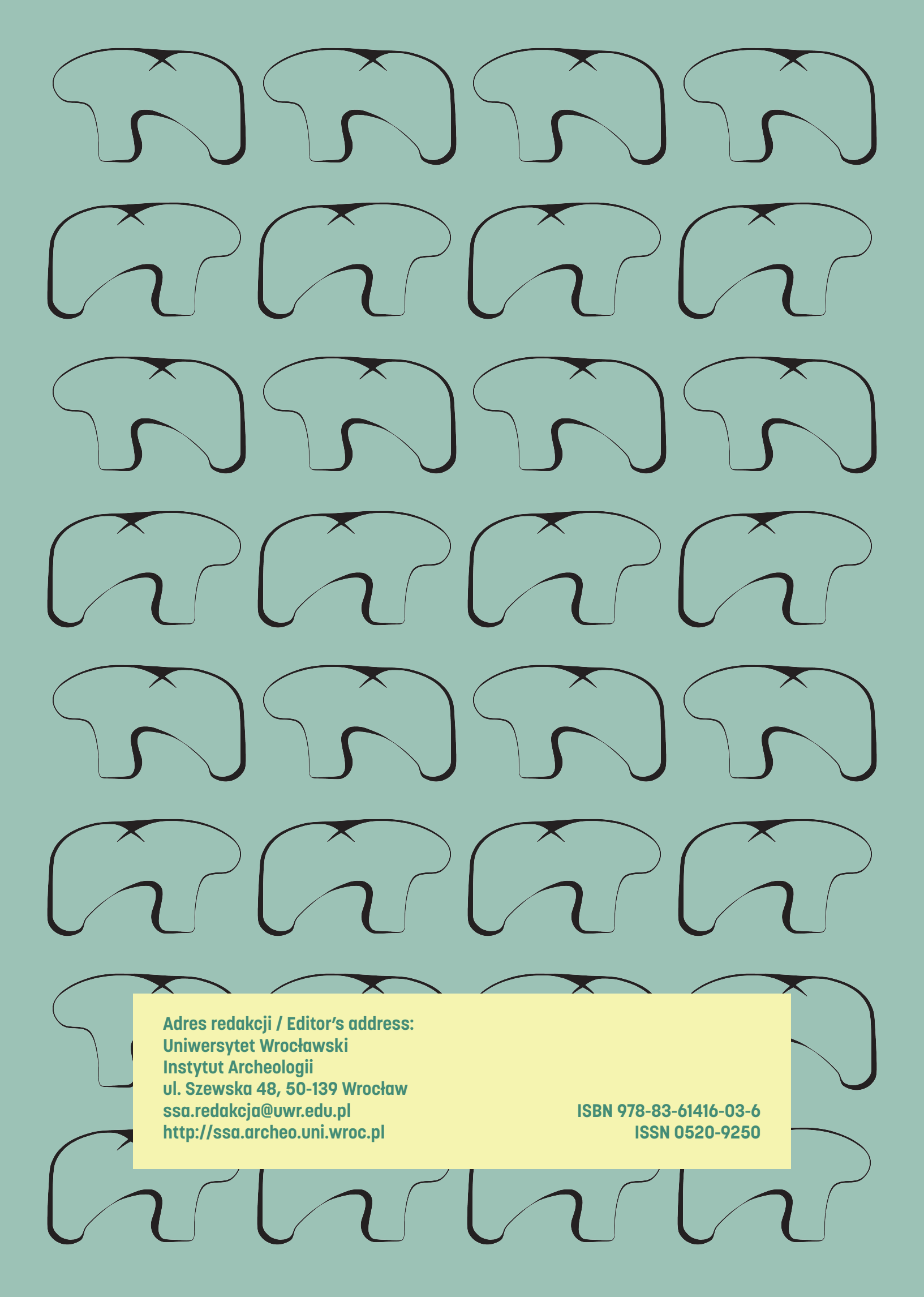
Podsumowując niniejszą, momentami dość krytyczną w swoim wydźwięku, odpowiedź na hipotezy i wyjaśnienia formułowane w cyklu publikacji, dotyczących pierwszego zbadanego wykopaliskowo muszkowickiego neolitycznego monumentu, należy jeszcze raz podkreślić wagę znaczenia tego odkrycia. Docenić należy także wkład osiągnięć jego badaczy w poznanie zwyczajów pogrzebowych społeczności KPL na Dolnym Śląsku, a także znaczenie wyników realizowanego przez nich projektu, dla formułowania obecnych i przyszłych programów badawczych, mających na celu rozpoznanie neolitycznego krajobrazu kulturowego na Wzgórzach Niemczańsko-Strzelińskich.

Podziękowania

Składam serdeczne podziękowania Panu prof. dr. hab. inż. Tomaszowi Goslarowi, kierownikowi Poznańskiego Laboratorium Radiowęglowego, za udzieloną pomoc w uzyskaniu wykorzystanych w artykule archiwalnych informacji, dotyczących dat ^{14}C z Muszkowic. Projekt „Tajemnice świata budowniczych długich grobowców. Archeologiczno-paleośrodowiskowe studium neolitycznego krajobrazu kulturowego na Wzgórzach Niemczańsko-Strzelińskich” finansowany jest przez Narodowe Centrum Nauki (projekt badawczy nr 2017/25/B/HS3/01442).

WYKAZ LITERATURY

- Bronk Ramsey C. 2009. Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51 (1), 337–360.
- Cholewa P., Wojciechowski W., Limisiewicz A. 2003. Drugi sezon badań wykopaliskowych na megalitycznym cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach, stan. 18, pow. Ząbkowice Śląskie, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 45, 119–124.
- Cholewa P., Wojciechowski W., Limisiewicz A. 2004. Badania wykopaliskowe na megalitycznym cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach w roku 2003 (pow. Ząbkowice Śląskie, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 46, 4–51).
- Cholewa P., Limisiewicz A., Wojciechowski W., 2008. Wyniki badań megalitycznego grobowca nr 2 na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Muszkowicach, pow. Ząbkowice Śląskie, w 2004 roku, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 50, 95–106.
- Czebreszuk J., Szmyt M. 2001. The 3rd Millennium BC in Kujawy in the Light of ^{14}C Dates, (w:) J. Czebreszuk, J. Müller (red.), *Die absolute Chronologie in Mitteleuropa 3000–2000 v. Chr.*, Poznań–Bamberg–Rahden: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Otto-Friedrich-Universität Berlin (Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 1), 177–208.
- Dreczko E. 2018. Społeczności kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku (maszynopis pracy doktorskiej), Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kabała C., Bekier J., Bińczycki T., Bogacz A., Bojko O., Cuske M., Ćwieląg-Piasecka I., Dębicka M., Gałka B., Gersztyn L., Głina B., Jamroz E., Jezierski P., Karczewska A., Kaszubkiewicz J., Kawałko D., Kierczak J., Kocowicz A., Krupski M., Kusza G., Łabaz B., Marzec M., Medyńska-Juraszek A., Muszytyfaga E., Perlak Z., Pędzwiatr A., Pora E., Przybył A., Strączyńska S., Szopka K., Tysza R., Waroszewski J., Weber J., Woźniczka P. 2015. *Gleby Dolnego Śląska: geneza, różnorodność i ochrona* (praca zbiorowa), Wrocław: Polskie Towarzystwo Gleboznawcze, Oddział Wrocławski, Polskie Towarzystwo Substancji Humusowych.
- Kabała C., Przybył A., Krupski M., Łabaz B., Waroszewski J. 2019. Origin, age and transformation of Chernozems in northern Central Europe – New data from Neolithic earthen barrows in SW Poland, *Catena* 180, 83–102.
- Król D. 2017. When, where and how long? A discussion around the questions on the chronology and origin of the TRB non-megalithic tombs in the Polish Lowlands, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*, 47 (2016–2017), 421–441.
- Madej S., Wójcik A. 2004. Analiza petrograficzna megalitycznego grobowca na stanowisku w Muszkowicach, Wrocław: Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego (maszynopis).
- Nowak M. 2009. Drugi etap neolityzacji ziem polskich, Kraków: Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Przybył A. 2014. Badania nieinwazyjne w ochronie dziedzictwa archeologicznego terenów zalesionych na przykładzie Lasu Muszkowickiego, *Fontes Archaeologici Posnanienses* 50–2, 67–81.
- Przybył A. 2016. Newly recorded Neolithic earthen long barrows in south-western Poland: unexpected discoveries, expanded perspectives, new interpretations, (w:) G. Robin, A. D'Anna, A. Schmitt, M. Bailly (red.), *Fonctions, utilisations et représentations de l'espace* dans les sépultures Monumentales du Néolithique, Aix-en-Provence: Presses Universitaires de Provence, 229–243.
- Przybył A. 2019. Archeolog w lesie, czyli przeszłość Lasu Muszkowickiego. *Acta Sambisiensis* 1, 33–39.
- Przybył A. 2019a. Czy to możliwe? Przesłanki i kontrowersje dotyczące datowania schyłku kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, (w:) M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.), *Vir Bimaris. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego* ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško, Poznań: Instytut Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Archeologia Bimaris, Dyskusje 5), 133–144.
- Raetzl-Fabian D. 2001. Anmerkungen zur Interpretation von ^{14}C -Daten, (w:) J. Czebreszuk, J. Müller (red.), *Die absolute Chronologie in Mitteleuropa 3000–2000 v. Chr.*, Poznań–Bamberg–Rahden: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Otto-Friedrich-Universität Berlin (Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 1), 11–23.
- Reimer P., Austin W., Bar, E., Bayliss A., Blackwell P., Bronk Ramsey C., Butzin M., Cheng H., Edwards R., Friedrich M., Grootes P., Guilderson T., Hajdas I., Heaton T., Hogg A., Hughen K., Kromer B., Manning S., Muscheler R., Palmer J., Pearson C., van der Plicht J., Reimer R., Richards D., Scott E., Southon J., Turney C., Wacker L., Adolphi F., Büntgen U., Capano M., Fahrni S., Fogtmann-Schulz A., Friedrich R., Köhler P., Kudsk S., Miyake F., Olsen J., Reinig F., Sakamoto M., Sookdeo A., Talamo S. 2020. The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62, 725–757.
- Rybicka M. 2006. Kilka uwag na temat chronologii i rozmieszczenia grobowców megalitycznych na kujawskich cmentarzyskach kultury pucharów lejkowatych, (w:) J. Libera, K. Tunia (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie, Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 67–76.
- Rybicka M. 2011. Przyczynek do badań nad datowaniem wczesnych faz kultury pucharów lejkowatych na Niżu Polski, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 32, 231–237.
- Walanus A., Goslar T. 2004. Wyznaczanie wieku metodą ^{14}C . Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Walanus A., Goslar T. 2009. *Datowanie radiowęglowe*, Kraków: Wydawnictwa AGH.
- Włodarczyk P. 2007. Problem chronologii radiowęglowej kultury ceramiki sznurowej w świetle dendrochronologicznych datowań późnoneolitycznych osad palałtykowych ze Szwajcarii, *Archeologia Polski* 52, z. 1–2, 35–80.
- Wojciechowski W. 2005. Grobowce megalityczne na przedpolu Sudetów, *Folia Praehistorica Posnaniensis* 13/14, 161–173.
- Wojciechowski W., Cholewa P. 2006. Grobowce kujawskie kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku, (w:) J. Libera, K. Tunia (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie, Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 225–233.
- Wojciechowski W., Cholewa P. 2011a. Grobowce megalityczne u podnóża Sudetów, (w:) H. Kowalewska-Marszałek, P. Włodarczyk (red.), *Kurhany i obrządek pogrzebowy w IV–II tysiącleciu p.n.e.*, Kraków–Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, 91–107.
- Wojciechowski W., Cholewa P. 2011b. Megalithgräber am Fuße der Sudeten (Niederschlesien, Polen), (w:) J. Meurers-Balke, W. Schön (red.), *Vergangene Zeiten. Liber Amicorum Gedenkschrift für Jürgen Hoika*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH (Deutsche Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte e.V.–Archäologische Berichte 22), 71–85.
- Wojciechowski W., Cholewa P., Limisiewicz A. 2002. Wyniki rozpoznania terenowego i badań wykopaliskowych megalitycznego grobowca kujawskiego w rejonie Henrykowa, pow. Ząbkowice Śląskie, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 44, 177–186.

Adres redakcji / Editor's address:
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii
ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław
ssa.redakcja@uwr.edu.pl
<http://ssa.archeo.uni.wroc.pl>

ISBN 978-83-61416-03-6
ISSN 0520-9250